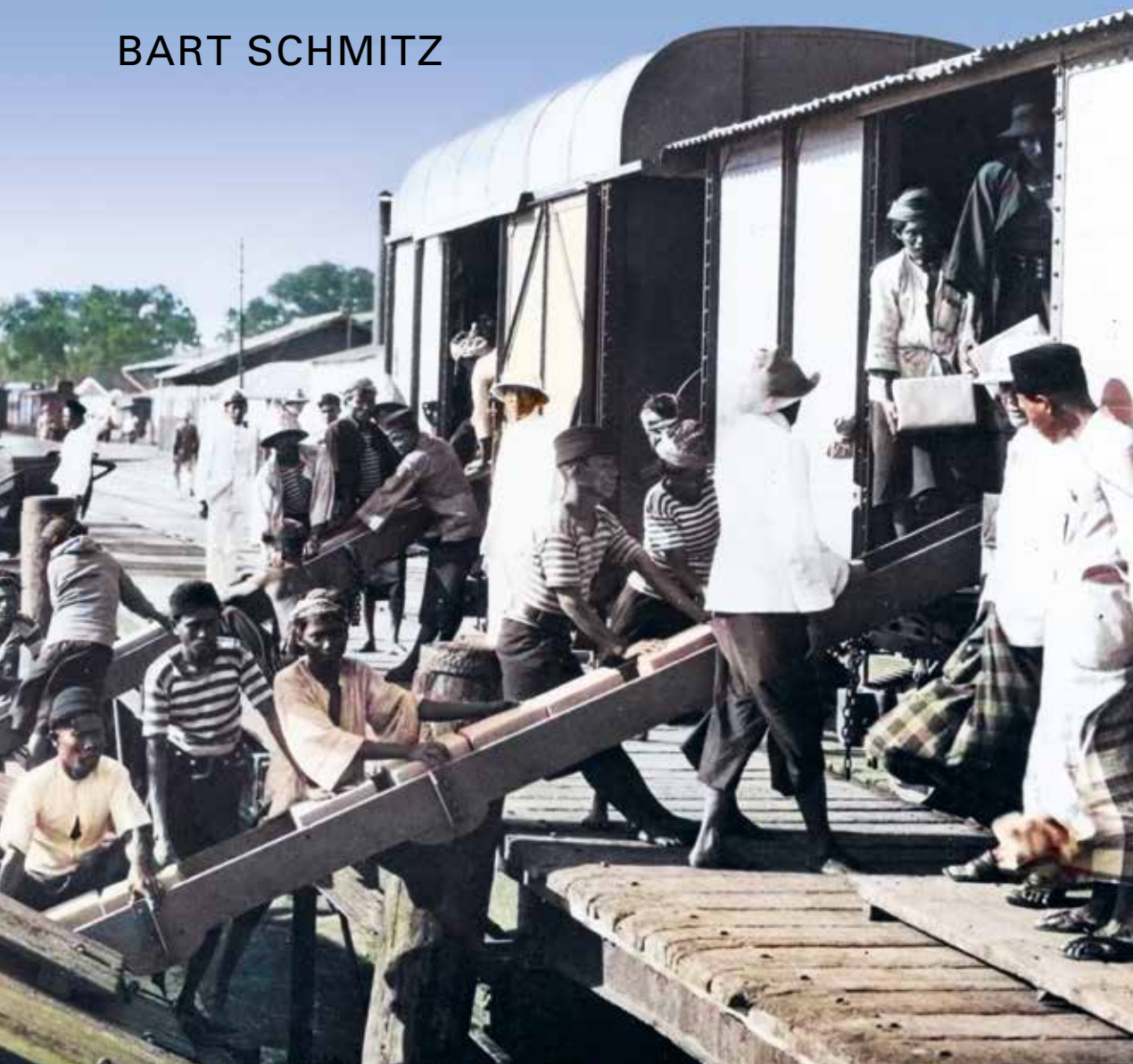

HET GROTE BESTUURS- HERVORMINGSWERK

**De emancipatiestrijd van Indonesische werknemers
in het westerse bedrijfsleven en de indianisatie van
Nederlands-Indië in het interbellum**

BART SCHMITZ

Het grote bestuurshervormingswerk

Het grote bestuurs- hervormingswerk

De emancipatiestrijd van Indonesische werknemers
in het westerse bedrijfsleven en de indianisatie van
Nederlands-Indië in het interbellum

Bart Schmitz

Hilversum
Verloren
2023

Deze dissertatie is tot stand gekomen met de financiële steun van een Promotiebeurs voor leraren van het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Afbeelding op het omslag: Het inladen der treinen, 1929, NI-HaNa, Gemeenschappelijk archief Zustermaatschappijen, inv.nr. 235.

ISBN 9789464550818

Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Leiden.

© 2023 Bart Schmitz

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak en omslag: Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	13
1 Een overgang die vele jaren zal eisen	
<i>De brugfunctie van westers opgeleide Indonesiërs in het personeelsbeleid van de KPM en de Zustermaatschappijen (1915-1939)</i>	32
1.1 De basis van het bedrijf en het personeelsbeleid van De Zustermaatschappijen en de KPM	34
1.1.1 De basis van het bedrijf en het personeelsbeleid van de Zustermaatschappijen, 1881-1912	35
1.1.2 De basis van het bedrijf en het personeelsbeleid van de KPM, 1888-1915	41
1.2 De ethische politiek en de druk op het ‘rassencriterium’ in het personeelsbeleid van De Zustermaatschappijen en de KPM	44
1.2.1 De ethische politiek en de druk op het ‘rassencriterium’ in het personeelsbeleid van De Zustermaatschappijen, 1903-1918	45
1.2.2 De ethische politiek en de druk op het personeelsbeleid van de KPM, 1903-1921	50
1.3 Het rassenonderscheid in het personeelsbeleid van de Zustermaatschappijen en de KPM in de roaring twenties	53
1.3.1 Het rassenonderscheid in het personeelsbeleid van de Zustermaatschappijen in de roaring twenties, 1918-1928	54
1.3.2 Het rassenonderscheid in het personeelsbeleid bij het Nautisch Varend Personeel en het Walpersoneel van de KPM, 1921-1928	61
1.4 De magere jaren: het personeelsbeleid van Zustermaatschappijen en KPM onder benarde financiële omstandigheden	67
1.4.1 Het personeelsbeleid van Zustermaatschappijen onder benarde financiële omstandigheden, 1930-1938	67
1.4.2 Het personeelsbeleid van de KPM door de ongunst der tijden getroffen, 1930-1939	74
1.5 Een overgang die vele jaren zal eisen	78

2 Muziek van een verre toekomst?

<i>De komst van Indonesiërs met westerse scholing in de praktijk van het Indische bedrijfsleven en het rassencriterium in de theorie van de koloniale en antiekoloniale gedachtevorming in het interbellum</i>	83
2.1 Personeelsbeleid in fragmenten: conservatief en progressief koloniaal personeelsbeleid in het interbellum	83
2.1.1 De Algemeene Nederlandsch-Indische Electriciteits-Maatschappij (ANIEM)	84
2.1.2 Een buitengewoon welwillende houding?	86
2.1.3 De rol van landaard in personeels- en pensioenbeleid en de specifiek Indische kenmerken van de arbeidsverhoudingen volgens de ANIEM	92
2.1.4 De Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij (KNILM), de Bataafsche Petroleum Maatschappij (BPM), De Javasche Bank (DJB), NV de Internationale Crediet- en Handelsvereniging 'Rotterdam' (Internatio)	94
2.1.5 De Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij (KNILM)	94
2.1.6 De Bataafsche Petroleum Maatschappij (BPM)	96
2.1.7 De Javasche Bank (DJB)	100
2.1.8 NV de Internationale Crediet- en Handelsvereniging 'Rotterdam' (Internatio)	101
2.1.9 Conservatief en progressief koloniaal personeelsbeleid in het interbellum	103
2.2 Koloniale en antiekoloniale theorieën in het interbellum	106
2.2.1 Een koloniaal onderonsje, de economische theorieën van de professoren J.C. Kielstra, J.H. Boeke en J. van Gelderen over Indië	107
2.2.2 Professor J.C. Kielstra en de raciale basis van de koloniale staathuiskunde	107
2.2.3 Professor J.H. Boeke en de culturele splitsing van de dualistische koloniale staathuishouding	110
2.2.4 Professor J. van Gelderen en de tijdelijkheid van de splitsing in de koloniale staathuiskunde	114
2.2.5 Conservatisme, marxisme en de onderschatting van het belang van de indianisatie-ontwikkeling in de koloniale maatschappij	116
2.2.6 Indonesische stemmen, dr. Aboetari, drs. M. Hatta en M.H. Thamrin over de Indische economie	117
2.2.7 Aboetari en de verhouding van de koloniale tot de theoretische economie	117

2.2.8	Mohammad Hatta en de opheffing van de koloniale antithese	121
2.2.9	M.H. Thamrin en het economische standpunt van de nationalistische coöperatieve-beweging in de Volksraad	123
2.2.10	Economische associatie, coöperatieve economie en 'onafhankelijkheidsmaking' en de onderschatting van het belang van de indianisatie-ontwikkeling in de koloniale maatschappij	127
2.3	Muziek van een verre toekomst?	128

3 De koloniale geest en de komst van de inheemse krachten

	<i>Het Algemeen Nederlands-Indische Vakverbond, de indianisering en de ondergang van de eenheidsgedachte (1918-1928)</i>	131
3.1	De snelle groei van de vakbeweging in Indië, het BBL en de splitsing van de 'Europese' en 'Inlandse' bonden, 1918-1925	133
3.2	Een vakverenigingswereld in fragmenten: de Europese vakcentrales en de onafhankelijke bonden	139
3.3	Koch en de ondergang van de eenheidsgedachte, 1925-1927	142
3.4	De Federatie van Van Lonkhuyzen, de kolonist-werknemer en zijn 'Europeesch salarispeil'	146
3.5	Een conflict achter de schermen: Tiesings eenheidsgedachte en de indianisatie binnen de Suikerbond	150
3.6	De koloniale geest en de komst van de inheemse krachten	159

4 Voor een groot Indië in het algemeen en één – sterk-broederlijk – P.T.T.-personeel in het bijzonder

	<i>De noodzakelijke indianisatie bij Tante Pos, de rassenkwestie en de Indonesische stem in de Postbond (1919-1942)</i>	162
4.1	De Indonesische ambtenaren en de modernisering van Tante Pos, 1892-1939	163
4.1.1	Ante-deluviaanse zaken in een moderniserende Indische wereld, 1892-1909	165
4.1.2	Steun en leiding in het streven om vooruit te komen, opleiding en onderwijs bij de Indische Post, 1909-1917	167
4.1.3	De postbond, de grievenscommissie en de positieverbetering van het personeel, 1917-1920	169
4.1.4	De recessie, het belang van de landshuishouding en de ontevreden geest onder de ambtenaren, 1921-1925	174
4.1.5	De 'goede functioneering' van de Dienst in tijden van economische groei en politieke woelingen, 1926-1930	178
4.1.6	De neerwaartse spiraal van de grote crisis, de jammerlijke tekorten van de oude Dame en haar voorzichtige opleving, 1930-1939	180

4.1.7	De Indonesische ambtenaren en de modernisering van Tante Pos	181
4.2	Geschiktheid, dienstijver en plichtsbetrachting: de beoordeling van het Indonesische personeel van dienstwege, 1923-1939	182
4.2.1	Accuratesse en dienstijver	183
4.2.2	Overplaatsing en geschiktheid voor de Dienst	185
4.2.3	Betrouwbaarheid, bruikbaarheid en de reputatie van de Dienst	187
4.2.4	De Indische P.T.T., de vakbond en de communistische zaak	189
4.2.5	Personeelsbeleid in een harde samenleving	192
4.3	De Postbond en de stem van de Indonesische leden, 1920-1940	193
4.3.1	Een kwart eeuw Vakbondswerk: de plaats van de 'Inheemsche leden' in de propaganda van de Postbond	194
4.3.2	Indonesische stemmen in de Postbond: de bond werkt aan onze positieverbetering, april-augustus 1920	198
4.3.3	Onze positie is meer gewaarborgd dan in vroeger tijden, 1922	201
4.3.4	De bittere tijd van de ziekte van de bezuiniging, 1923	205
4.3.5	Het schip van Insulinde, door de heer Damme aan de grond geraakt, 1924-1925	211
4.3.6	'Zonder billijke, (zonder aansziens des persoons) regeling om het besten uit het corps te halen, vindt men steeds een ontevreden geest onder de ambtenaren', 1926	219
4.3.7	'Het gist in Indië', 1927-1930	224
4.3.8	De kaalslag van de bezuinigingen, de wens uit boezem van het Inheemsch personeel en de Kronjongsongs van Soekaboemi, 1931-1940	229
4.3.9	De Postbond en de stem van de Indonesische leden, 1920-1940	233
4.4	Voor een groot Indië in het algemeen en één - sterk-broederlijk - P.T.T.-personeel in het bijzonder	236

5 Het dwaallicht van de rijpheidsgedachte

	<i>De ontdekking van de indianisatie en de strijd om het indianiseringsbeleid in de Volksraad (1918-1941)</i>	240
5.1	De ontdekking van de indianisatie en de strijd om het indianiseringsbeleid in de Volksraad	240
5.2	'Een leus voor een ontwikkeling die in Indië haar term nog niet gevonden had': indianisatie en verindisching in de dagbladpers in de jaren voor de crisis, 1919-1930	242
5.3	Het 'themanummer indianisatie' van <i>Koloniale Studiën</i> , een koloniale analyse van een koloniaal vraagstuk	247

5.4	Rijpheid, rechtvaardigheid en de praktijk die zich niet stoort aan een min of meer academisch betoog	253
5.5	Een beperkt democratisch experiment	254
5.5.1	De drie eerste zittingen van de Volksraad als ‘wachter van de publiek opinie’, 1918-1926	255
5.5.2	De polarisatie van de Vierde Volksraad, 1927-1931	261
5.5.3	De crisis en het warrige begin van een vaag debat in het laatste jaar van de Vierde Volksraad: verindisching, indianisering, indonesisering, indonisering, verindianisering, indonesianisatie, verinheemsching en indianisatie, 1930-1931	263
5.5.4	De ‘korte opmerking’ over een natuurlijke en noodzakelijke ontwikkeling in de eerste jaren van de Vijfde Volksraad, 1931-1934	267
5.5.5	Indianisatie, ontblanking, verindisching. De consolidatie van het indianisatiedebat in het laatste jaar van de Vijfde Volksraad, 1934-1935	275
5.5.6	Verinheemsching, verindisching, indianisatie en de petitie Soetardjo in de zesde Volksraad, 1936-1938	278
5.5.7	Het laatste indianisatiedebat rond de salarispolitiek van de Indische regering: de herziening van het Besluit Bezoldiging Landsdienaren in het laatste jaar van de Zesde Volksraad, 1938	287
5.5.8	Indianisatie als een zoo vaag begrip tijdens de Zevende Volksraad, 1939-1942	289
5.6	Het dwaallicht van de rijpheidsgedachte	292
	Conclusie	296
	Bibliografie	302
	Lijst van tabellen	314
	Samenvatting: Het grote bestuurshervormingswerk	317
	Personenregister	321
	Zakenregister	324
	Curriculum vitae	327

Voorwoord

Als kersverse student geschiedenis kreeg ik van mijn grootmoeder Helbertine Adriana (Tineke) Küller-Goethart de dagboeken van haar neef Henri T. Damsté die het in zijn carrière tot resident van Bali en Lombok gebracht had. Indië was voor haar de kist met thee die van overzee kwam en de verhalen van kris, bestuur en tijgerjacht. In Indië was volgens haar iets groots verricht en mijn kritische houding ten aanzien van ons koloniale verleden vond ze onbegrijpelijk. Nooit hadden we het echter over een veel zichtbaarder deel van ons Indische verleden, waarschijnlijk omdat dit voor haar moeilijk lag. Haar man, mijn grootvader, was wat in Indië een indo genoemd werd. Mijn betovergrootmoeder heette Jaleiha en trouwde in Palembang. Haar achterkleinzoon Johan Willem Thomas Küller trouwde met Tineke Goethart. Voor mij is deze afkomst een mooiere erfenis dan de dagboeken van oom Henri.

De geschiedschrijving over Indië voedde jarenlang in grote lijnen de ideeën van mijn grootmoeder, inclusief haar blinde vlek voor de implicaties van de scheve machtsverhoudingen van destijds. Tegenwoordig is dat anders en daar gaat een enorme verbindende kracht van uit. In 2018 vertelde ik aan verschillende taxichauffeurs in mijn beginners-Indonesisch wat ik als ‘belanda’ in het Arsip Nasional van Jakarta kwam doen. Tot mijn verbazing was mijn verhaal voor hen meteen te volgen. Het idee dat Indonesiërs lang geleden in de Post en bij de trein het heft in eigen handen namen voor een betere toekomst, paste bij hun lange dagen in de ‘macet’ – de eeuwige file van de hoofdstad. Je familie, zo wisten zij, is waar je voor werkt en waarom je niet opgeeft. Het is een sterker verhaal dan kris, bestuur en tijgerjacht.

Voor mijn reis naar het verleden was tijd nodig die ik kreeg van mijn gezin, van mijn vrienden en al die mensen die ik onderweg tegenkwam in verband met mijn onderzoek. Mijn grote dank is voor jullie, elk op een andere manier. Net als het dorp dat nodig is om een kind groot te brengen, gaven jullie me de kracht om ‘mijn boekje’ af te maken en de confrontatie met mezelf aan te gaan. Nu dit verhaal er is, ga ik weer verder en kunnen anderen in Indonesië en daarbuiten weer verder met dit verhaal.

Bart Schmitz, Leiden, oktober 2022

Ely Johanna Charlotte Marie Broes van Dort (1882-1962) rond 1900. Later gehuwd met Wilhelmus Justinus Küller, moeder van Johan Willem Thomas Küller. Eigen collectie.

Inleiding

J.W. vraagt ons of wij al onze krachten willen inspannen en met hem zullen medewerken aan den opbouw van een mooi, groot en krachtig Indië. Niets is ons dierbaarder dan dat, schrijft postcommies eerste klasse Sastrasoedirdja in augustus 1925 in het Postbondsblad. Of wij meer willen dan financieel gewin? ... Ik geloof dat er geen mens in mijne omgeving is, die zijn vijf zinnen nog heeft, die thans tevreden gesteld kan worden enkel met blinkend goud. Wij wenschen ... neen wij moeten meer hebben.¹

De 'wij' van Sastrasoedirdja waren de Indonesische collega's die sinds begin jaren twintig met een mate van gelijkheid samenwerkten met J.W. en andere Europese collega's in het lagere middenkader van de Indische Post en de vakbond. Op dit niveau vond in het interbellum een succesvolle en tegelijkertijd tegengewerkte emancipatie plaats. Voor alle betrokkenen was deze emancipatie nieuw omdat voor de Eerste Wereldoorlog de hele categorie 'Inlandse ambtenaren' per definitie ondergeschikt geweest was aan de Europese. In 1925 werkte een groeiend aantal Indonesiërs in banen die voorheen aan Europeanen voorbehouden waren. In de vakbondswereld en in de dagbladders werd deze maatschappelijke ontwikkeling eind jaren twintig als indianisering of indianisatie omschreven.

Het is deze brede definitie die ik aanhoud en waarvan ik in dit proefschrift de gevolgen in kaart breng. Daarbij ben ik mij bewust van het gegeven dat het begrip destijds voortdurend van betekenis wijzigde al naar gelang wie het in de mond nam. Toch zou een ander begrip dan indianisatie hoogstens 'een pretentie van wetenschappelijkheid, die niet kan worden waargemaakt' opleveren.² Juist het problematische karakter van het begrip indianisatie kenschetst de spanning die de maatschappelijke ontwikkeling in de kolonie teweegbracht. Wat betekende het voor instellingen en bedrijven dat steeds meer Indonesiërs 'hogere' functies gingen bekleden? Welke invloed had deze nieuwe werkomgeving op het gevoel van eigenwaarde en het politieke bewustzijn van deze Indonesiërs? Wat waren de gevolgen van het debat dat in de Volksraad werd gevoerd voor de acceptatie van de autoriteit van de laat-koloniale staat?

¹ Garwitz, 'Slotwoord', *Orgaan van de Postbond*, 16-8-1925, 246-247.

² Peter Schmitz, 'De codemode in de literatuurwetenschap', *Forum der Letteren* (1980) 283.

De historische achtergrond van de indianisatie

De basis voor de indianisatie van de Indische posterijen waar Sastrasoedirdja voor werkte, was gelegd in de periode van de ethische politiek, een actieve ontwikkelingspolitiek ingezet in 1901 en door Elsbeth Locher-Scholten gedefinieerd als 'gericht op enerzijds de bestrijding van armoede onder de inheemse bevolking en anderzijds de ontwikkeling van het land in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.'³

Met de ethische politiek stond het Nederlandse gouvernement niet alleen. Grote koloniale mogendheden gingen hun beleid als beschavingsmissie presenteren, waarin ideeën over bestaande 'rassenrelaties' veranderden.⁴ Omstreeks 1900 lanceerden de Amerikanen hun plannen voor de Filipijnen in het kader van de *manifest destiny*, de verspreiding van de westerse beschaving.⁵ De Fransen van de Derde Republiek werkten in West-Afrika aan hun *mission civilatrice*⁶ en in India verbonden de Engelsen het idee van een beschavingsmissie aan de term *white man's burden* van Rudyard Kipling.⁷ In al deze koloniale rijken kwam een ontwikkeling op gang waarin aan de gekoloniseerde bevolking een mate van autonomie in het vooruitzicht werd gesteld.

In hoeverre deze ontwikkeling ten gunste kwam van die gekoloniseerde volken is een van de grote vragen van de laat-koloniale periode. Was het beleid om de bevolking 'te ontwikkelen' ingegeven door ideologische overwegingen of hoofdzakelijk een pragmatische reactie op ontwikkelingen elders in Azië?⁸ In Nederlands-Indië bleef het juridische onderscheid op basis van 'landaard' in elk geval tot het eind van de koloniale periode bepalend voor de verschillende rechten en plichten van de grote meerderheid van de bevolking. In artikel 109 van het regeringsreglement voor Nederlands-Indië werden 'Europeanen en met hen gelijkgestelden' onderscheiden van 'Inlanders en met hen gelijkgestelden' en 'Vreemde Oosterlingen' waarmee voornamelijk Chinezen en Arabieren werden bedoeld.⁹

De basis van deze driedeling lag in het 'rassen criterium' ofwel het idee dat de 'volksaard' een gegeven was van de koloniale verhoudingen. Omdat beide be-

3 Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981) 201-208.

4 Liesbeth Rosen Jacobson, *The Eurasian question. The colonial position and postcolonial options of colonial mixed ancestry groups from British India, Dutch East India and French Indochina compared* (Hilversum 2018) 193.

5 Adam Burns, *American imperialism. The territorial expansion of the United States, 1783-2013* (Edinburgh 2017) 3.

6 Alice A. Conklin, *A mission to civilize. The republican idea of empire in France and West-Africa, 1895-1930* (Stanford 1997) 1.

7 Denis Judd, *The lion and the tiger. The rise and fall of the British Raj 1600-1947* (Oxford 2004).

8 H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2000) 18.

9 C. Fasseur, *De weg naar het paradijs en andere Indische geschiedenissen* (Amsterdam 1995) 145.

gripen in de wetboeken niet of alleen schetsmatig aanwezig waren, vielen de juridische groeps grenzen in praktijk niet altijd samen met bevolkingsgroep, afkomst en huidskleur. Bij besluit van de gouverneur-generaal kon een individu bijvoorbeeld 'wat rechten, lasten en verplichtingen betreft' worden gelijkgesteld aan de Europeanen. Dergelijke besluiten werden dan gepubliceerd in het *Staatsblad* en de begunstigten werden 'staatsblad-Europeanen' genoemd.¹⁰

Al voordat het aantal staatsblad-Europeanen toenam, was de Europese groep allerminst homogeen. Ongeveer eenderde was 'totok', import-Nederlander, waarvan het grootste gedeelte tot de 'trekkers' gerekend werd vanwege de tijdelijkheid van verblijf in Indië. In grote meerderheid vervulden zij de beter betaalde banen, vooral in sectoren waarvoor in Indië zelf geen opleiding aanwezig was. De andere tweederde bestond meest uit Indo-Europese blijvers, de constante Europese factor in Indië 'en feitelijk de ruggengraat van het koloniale bestel.' Dit was 'zowel wat huidskleur betreft als sociaal gezien' een sterk gemengde groep die van oudsher tussenposities in de kolonie hadden vervuld, terwijl de Indonesiërs de onderste laag vormden op de arbeidsmarkt.¹¹

In het nummer van *Koloniale Studiën* uit 1932 dat speciaal gewijd was aan het verschijnsel indianisatie, schrijft 'totok' H.C. Zentgraaff: 'De Indo-groep vormt geen laag onzer samenleving, doch staat daarin als eene verticale figuur. Het onderste deel staat tusschen de Inlanders en de top staat tusschen de besten van ons.'¹² Een onbepaalde groep met Europese voorouders waarbij de erkenning van de Europese status nooit plaats had gevonden woonden als Indonesiër 'in de kampong'.¹³ Voor de als Europees erkende Indo-Europeanen betekende de indianisatie van de tussenfuncties een directie bedreiging van hun status. Met de indianisatie vond namelijk een verlaging plaats van de salarissen die aan deze functies verbonden waardoor het 'Europese levenspeil' onbetaalbaar werd.¹⁴

De Indo-Europeanen voelden zich van twee kanten bedreigd. Westers opgeleide Indonesiërs namen lagere tussenposities over terwijl tegelijkertijd de groei van het aantal 'totoks' in Indië de weg naar boven toe afsneed. Rond de eeuwwisseling werd de Europese groep nog geschat op 60.000, een aantal dat tijdens de volkstelling van 1930 gegroeid was tot ruwweg 240.000 Europeanen, 0,4% op een bevolking van bijna 63 miljoen. Ruim 80% van de Europeanen woonde in de grote steden van Java eerder beschreven als 'lichte uitzaaiingen in een groen landschap.'¹⁵

10 Fasseur, *De weg naar het paradijs*, 146.

11 Hans Meijer, *In Indië geworteld. De twintigste eeuw* (Amsterdam 2004) 10, 21.

12 H.C. Zentgraaff, 'De Indo-landsdienaar', *Koloniale Studiën* (1932) 280. Dit beroemde citaat komt zowel voor in Meijer, *In Indië geworteld*, 21 als in Rosen Jacobson, *The Eurasian question*, 23.

13 Rosen Jacobson, *The Eurasian question*, 47.

14 Meijer, *In Indië geworteld*, 20.

15 Ibidem, 15.

Met de ethische politiek in Nederlands-Indië van rond de eeuwwisseling ontstaat juridische ruimte om in bedrijfsleven en in het gouvernement niet alleen volgens rassencriteria, maar ook op grond van utiliteit en billijkheid carrière te maken als Indonesiër. Ideeën over unificatie van het recht of van de associatie van een Indonesische elite met het Nederlandse bestuur verdwijnen na de Eerste Wereldoorlog al snel uit beeld. Ondertussen worden de lagere Europese rangen in het bedrijfsleven van onderaf gevuld met Indonesiërs van de Hollands-Inlandse scholen. Door een krappe arbeidsmarkt zien bedrijven zich gedwongen hun personeelsbeleid meer en meer op kwalificatie te richten en minder op afkomst. Door interne opleidingen en steun aan lokaal Europees onderwijs dragen deze bedrijven onbedoeld bij aan een Indonesische emancipatiegolf in eigen land. In de Europese vakverenigingswereld klinkt de stem van deze 'inheemse krachten' in de jaren twintig luid en duidelijk, hoewel ze in de statistiek als 'Europees ambtenaar' tegelijkertijd onzichtbaar blijven. Voor tijdgenoten verandert dit op het moment dat de Indische regering deze indianisatie als mogelijke bezuiniging omarmt. Plots worden zowel de politieke als de traditionele Indonesische elite in de Volksraad met de neus op de feiten gedrukt. Het grote bestuurs hervormingswerk van de Indonesische onafhankelijkheid is daarmee onvermijdelijk geworden.

9 789464 550818